

darulfunun ilahiyat

TOPLANTI ÖZETİ / MEETING ABSTRACT

Hallâc ve Yunus

Mustafa Kara*

Kitap ve sayfa kelimelerini mukaddes kitaplarla birlikte duymaya başlayan insanoğlu, o gün bugündür söz konusu kitaplardan aldığı ilhamla ürettiği çok farklı yadigârlarla haşır neşir olmaktadır. Yazının/kağıdın icadıyla birlikte bu dünyadaki macerasını türlü şekillerde anlatmaya devam eden ademoğlunun zamanla yazdığı metinlerle ilgili bir ayırım da nazım ve nesir şeklinde olmuştur.

Her millet gidebildiği kadar eskilere giderek kendi dili ile –farklı harflerle de olsa- yazılan metinleri günışığına çıkarmak ve diğer milletlere karşı övünmek için büyük bir gayret sarf etmektedir. Mesela bu sene (2021) Türkler, UNESCO şemsiyesi altında Tonyukuk Abidesi'nin dikilişinin 1300. yılını kutlamaktadır. Yukarıda işaret edilen bu kitap ve belgelerin bir kısmı 'Dünya Klasikleri' denen seriyi meydana getirmektedir.

Kültür ve medeniyet tarihimizin olmazsa olmaz unsurlarından bazıları Anadolu topraklarında kaleme alınmıştır. Yunus Emre'nin *Dîvân*'ı da bunlardan biridir. Tasavvuf âleminde birkaç tane Yunus olsa da bir tanesinin yedi yüz yıl önce yaşadığı kesindir. Dolayısıyla bu eseri bütün mısraları ile dikkatlice okumak söz konusu coğrafyadaki tarihimizi, kültürümüzü doğru anlamının ön şartlarından biridir. Bu eserden gereği gibi istifade edebilmek için atıfta bulunduğu kişi ve terimler hakkında doğru bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Farklı peygamberlerin isimlerini ihtiva eden beyitlerin vermek istediği mesajı bütün boyutlarıyla kavrayabilmek için belli seviyede dinler tarihine atıfta bulunan sûflerin metinlerine ve tasavvuf tarihi bilgisine ihtiyaç vardır.

Dîvân'da kimlerin isimleri var?

Tahmin edileceği gibi en çok ismi geçen zât Peygamber Efendimizdir. Sonra diğer peygamberler: Musa, İsa, İbrahim, Süleyman, Eyüp, İsmail, Yusuf... Sonra dört halife: Ali, Ömer, Ebubekir, Osman. Sonra sûfler...

* Sorumlu Yazar: Mustafa Kara (Prof. Dr.), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.
E-posta: mkara@uludag.edu.tr ORCID: 0000-0003-1108-7781

<https://doi.org/10.26650/di.2021.32.1015261>

XII. yüzyılda yazımına başlanan ve günümüze kadar gelen Türk tasavvuf edebiyatı ile ilgili divanlara bu açıdan bakılırsa şu tespit yapılabilir: İlk yüzyıllarda ortaya konan divanlarda şahıs/sûfi isimleri azdır, zamanla çoğalacaktır. *Yunus Dîvânı*'nda Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, İbrahim Edhem, Veysel Karanî, Ma'rûf-i Kerhî, Şiblî gibi ilk sûfiler birer, ikişer, üçer defa geçerken kendi muasırı kabul edilebilecek daha sonraki mutasavvıflardan çok az kimsenin adı geçer: Mevlânâ, Geyikli Baba, Necmeddîn-i Kübrâ, Ahmed-i Kebîr. Mürşidi Taptuk Emre ayrı tutulursa ismi defalarca tekrar edilen ve atıfta bulunulan tek kişi vardır. Ele alıp incelemek istediğimiz konu da budur. Yaklaşık otuz defa farklı şekillerde ismi zikredilen tek sûfi: Hüseyin b. Mansûr, bir diğer ismiyle, Hallâc-ı Mansûr.

Niçin? Bu tercihin sebebi ne?

Hallâc Kimdir?

İnsanlık tarihinde fikir ve davranışlarından dolayı idam edilen mühim şahsiyetlerle ilgili olarak daha sonraki yıllarda daima farklı değerlendirmeler olmuştur. Tasavvuf tarihinin önemli temsilcilerinden biri olan Hallâc da böyledir. 858-921 yılları arasında yaşayan Hüseyin b. Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî'nin yaşadığı Abbasî başkentinde tasavvufi yorumlarla gönül dünyasının ihtiyaçlarını gidermeye başlamış ve epeyce bir mesafe kat etmişti. Amr b. Osman Mekki'nin elinden dervişlik hırkasını giyerken Ebû Yakup Akta'nın da kızıyla evlenmişti. Bir müddet sonra mizacının derinliklerinde barınan kabiliyetler yavaş yavaş ortaya çıkınca yakın çevresiyle sıkıntılar yaşamaya başladı. Bunları çözmek için Cüneyd'e başvuran Hallâc, ondan sabır ve temkin tavsiyesinden başka bir şey alamadı. Bir taraftan mübarek topraklara doğru olan Hac yolculukları diğer taraftan uzun zamana yayılan Hindistan, Türkistan seyahatleri onu dönemin en meşhur sûfileri, yazarları arasına kattı. O kadar ki artık etkili vaaz ve sohbetleriyle Müslüman olanlar Mansûrî diye isimlendiriliyordu. Mecusilik, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm'in yaşadığı bir coğrafyada bazı insanlar da ona kulak veriyor, aşkla şevkle onun peşine takılıyordu.

Tartışılan dînî-tasavvufî bazı görüşlerini yüksek sesle tekrar etmeye devam etmesi, fırsat kollayan muhaliflerinin eline koz verdi. Bütün baskılara rağmen idam için fetva alamayanlar hapis ile onu tesirsiz hale getirmeyi denediler. O ise içeride iken de eser yazmaya, fikirlerini seslendirmeye, muhaliflerine cevap yetiştirmeye devam etti. Nihayet Karmatîler isyanı ile uzun zamandan beri boğuşan Abbâsî devletinin fetva makamında olan ulema, "Ene'l-Hak" ifadesini kendilerine göre yorumlayarak tam 1100 yıl önce idamına karar verdi: 26 Mart 921.

Fikirlerinden dolayı idam edilen insanlarla ilgili fetvalarda genellikle başka sebepler de ilave edilir. Özellikle devleti yöneten insanların görüşleriyle ters düşmek,

böyle sıkıntılı dönemlerin en büyük “günah”ıdır. Hallâc’ı idam eden fetva makamı bir tarafa, tasavvuf ehli de fikir ayrılığı içindedir. Onunla ilgili olarak dervişlerin bir kısmı susmayı tercih ederken büyük bir kısmı bütün kalbiyle tasdik etmiş, bazıları da onu sihirbaz olarak değerlendirmiştir.

Onun tasavvuf ehli meslektaşları arasında şöyle düşünenler de vardı:

1. Hallâc, bazı ifadeleriyle çizmeyi aşmıştır.
2. Hikmet-i hükûmet esastır. Dervişler, siyasî irade ile ters düşecek her hangi bir tavır sergilememelidir.
3. Sırrı ifşa etmiştir. Her hakikat herkese söylenmemelidir.

Tasavvuf klasiklerinde/tabakat kitaplarında da durum çeşit çeşittir. 990 yılında vefat eden *et-Taarruf* yazarı Buhara’lı Ebubekir Kelâbâzî’nin, tasavvufî terimlere tahsis ettiği kitabında ondan benimseyerek naklettiği cümleleri Hallâc-ı Mansûr adıyla değil de Ebu’l-Muğîs lakabıyla nakletmesi, ortam hakkında bir bilgi vermektedir. Kelâbâzî’nin bir özelliği de Hallâc’ın müridi Fâris b. Îsâ’nın sohbetlerine katılmış olmasıdır.

Hallâc’dan 100 sene sonra vefat eden *Tabakâtü’s-süfiyye*’nin yazarı Sülemî, onu eserinde ilk 100 sūfî arasına alırken, yüz elli sene sonra vefat eden Sülemî’nin talebesi Kuşeyrî, meşhur *Risâle*’sinde ona ayrı bir başlık açarak yer ayırmayacak ancak doğru bulduğu bazı cümlelerini -Kelâbâzî gibi- ilgili terimleri açıklarken kullanacaktır.

Aynı yıllarda yaşayan Hücvirî ise *Keşfu’l-mahcûb* isimli Farsça eserinde ona genişçe yer ayırarak başka kaynaklarda olmayan bazı bilgiler de verecektir: Ona göre Hüseyin b. Mansûr ile Karmatî olan Hasan b. Mansûr Hallâc birbirine karıştırılmaktadır. Hallâc’a saygı ile yaklaşan yazar, sekr halinin manevi sarhoşluğuna mağlup olan bir derviş olduğu için sözlerini rehber edinmemek gerektiğini de ilave ediyor. Hallâc ile ilgili müstakil bir risale kaleme aldığı söyleyen Hücvirî, Bağdat’ta onun bazı cümlelerini bayraklaştıran ve kendilerine Hallâcî ismini veren sapıkların olduğu haberini de veriyor.

Tezkiretü’l-evliya adıyla tabakat zincirinin önemli halkalarından birini kaleme alan ve Moğollarla mücadele ederken Hallâc’a benzer bir şekilde şehit olan Attâr, onunla ilgili menfî ve müspet görüşleri naklettikten sonra kimsenin sahip olmadığı sohbet ve belagate, başkalarında bulunmayan vakit, nazar ve ferasete sahip olduğunu söylemiştir.¹

1 Ferîdüddin Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Kabcı Yayınevi, 2007), 527-536.

Bazı sûfler onun siyasî davranmayıp darağacına bile gitmesini alkışlarken bazıları bunun yanlış bir yol olduğunu savunmuşlardır.

Yunus'a gelmeden bir kişiden daha bahsetmek gerekiyor: Tasavvufî Türk İslâm Edebiyatı'nın bir numarası Ahmet Yesevî. *Dîvân-ı Hikmet*' in değişik sayfalarında adı geçen ve saygıyla anılan büyüklerden biri de Hallâc'dır.²

Üç Yazar

Nefehâtü'l-üns, Yunus'un çağdaşı Buhara'lı Ali Râmîtenî'nin şu cümlesini naklediyor: “Eğer Abdülhâlık Gucduvânî'nin müridlerinden biri o çağda yaşamış olsaydı Hallâc-ı Mansûr idam edilmezdi”³ Bu cümlelerin şerhi size ait.

Fransız oryantalist L. Massignon onunla ilgili olarak yaptığı araştırmaları idamının 1000. yılında, daha sonra da *Dîvân*'ını Paris'de neşretmiştir.

Ülkemizde de konu ile ilgili en geniş araştırma Yaşar Nuri Öztürk tarafından yapılmıştır: *Enelhak İsyanı Hallâc-ı Mansûr: Darağacında Miraç*.

Artık sözü Yunus'a bırakalım.

Dîvân'dan “Şehid” ile ilgili beyitleri okuyarak Yunus'un gönlündeki Hallâc'ı tanımaya gayret edelim:⁴

Meşhur olup geldi yola Mansûr olan derdi bile
Mecnûn misâl oldu dile ma'sûktan ayrılmadılar⁵

Bunda “beli”⁶ diyen kişi onda tamam olur işi
Bizden nişan isteyene ol Hallâc-ı Mansûr nedur⁷

Gördüm anda takılır can boynuna zülfeyn-i dost
Bir kıl ile sad-hazeran Mansur'ı berdâr eder⁸

2 Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Mehmet Mahur Tulum, (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2019), 188-190.

3 Abdurrahman Camî, *Nefehâtü'l-üns: Evliya Menkıbeleri*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 526.

4 Vakti olanlar beyitlerin geçtiği şiirleri okurlarsa işleri biraz daha kolaylaşır. Aşağıdaki beyitler için Mustafa Tatcı'nın neşrettiği *Dîvân* kullanılmıştır. Bkz. Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı: İnceleme*, haz. Mustafa Tatcı (Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990).

5 *Yunus Dîvânı*, 40/4.

6 Bk. A'raf,7/172.

7 *Yunus Dîvânı*, 56/11.

8 *Yunus Dîvânı*, 67/5.

Bugün Mansûr olup niden şeyhümün yüzünü görem
Maksûdum buyidi erem âşık yine derdin söyler⁹

Enelhak çağırır Mansûr dilinden
Cüneyd'de cübbe vü irfan-ı aşkıdır¹⁰

Sen seni elden bırak dost yüzüne sensüz bak
Mansurlayın enelhak dahi sebük-bâr gerek¹¹

Derviş Ene'l-Hakk derse n'ola aceb mi
Hep varlık Hakk'undur alâ külli hâl¹²

Mi'râc gecesi Ahmed'ün dönderdüm Arş'da na'linin
Üveys ile urdum tâcı Mansûr'ıla urgandayıldım¹³

Çünkü ben bunda geldüm ben onu bunda buldum
Marsûr'am dâra geldüm kül oluban tozaram¹⁴

Aşk esritti cânımı uş enelhak dedirur
Korku gitti gönlümdem Mansûram dâra geldim¹⁵

Abdürrezzâk ol derviş yoldaş edindi beni
Hallâc-ı Mansûr'ıla dâra asılan benem¹⁶

Oı Hallâc-ı Mansûr'ıla söyleridüm Ene'l-Hakk'ı
Hem yine onun boynuna dâr urganın dakan benem¹⁷

Cercis¹⁸ olup basıldum Mansûr oldum asıldum
Hallâc pambuğu gibi bunda atılıp geldim¹⁹

9 Yunus Dîvânı, 75/4.

10 Yunus Dîvânı, 90/8.

11 Yunus Dîvânı, 135/7.

12 Yunus Dîvânı, 156/5.

13 Yunus Dîvânı, 168/10.

14 Yunus Dîvânı, 171/8.

15 Yunus Dîvânı, 178/9.

16 Yunus Dîvânı, 185/7.

17 Yunus Dîvânı, 187/9.

18 Kavmi tarafından şehit edilen, tekrar dirilen bir peygamber.

19 Yunus Dîvânı, 191/13.

Tenüm dahi canum dahi hiç bilmedi Ene'l-Hakk'ı
Şimdiye dek bilmedise şimden giru tuş eyleyem²⁰

Âlemde fitneyi kodum Mansur'u kül etti odum
Dilinde Ene'l-Hak dedim boynundaki urgan benem²¹

Dâr olam girdâr olam berdâr olam, Mansûr olam
Cân olam hem ten olam hem ân olam hem ân olam²²

Mansûr eydur Ene'l-Hak dir sûretun oda yak
Dinüz dâra gelsünler ben dârı kurup geldim²³

Uş yine Mansûr kadehin maşuka sundu elime
Dört yanımdan od urdular kimse halim bilmez benim²⁴

Çun içeri giresin dost yüzünü göresin
Ene'l-Hakk şerbetini dost elinden içesin²⁵

Zihi Mansûr ki ma'sûk yolunda
Başı berdâr olupdur aşk elinden²⁶

Yolunda Mansûr olayın Ene'l-Hakk demin vurayın
Asılıb vaslun dârına berdâr olayın bir zaman²⁷

Dem urmazıdı Mansûr tevhid-i Ene'l-Hakk'dan
Aşk dârına dost zülfi asmıştı beni uryân²⁸

İlm-i hikmet okuyanlar aşktan fakir durur bunlar
Mansûr oldum asun beni hep dillerde söyleneyin²⁹

---

20 Yunus Dîvânı, 197/5.

21 Yunus Dîvânı, 199/2.

22 Yunus Dîvânı, 201/35.

23 Yunus Dîvânı, 217/6.

24 Yunus Dîvânı, 226/2.

25 Yunus Dîvânı, 242/15.

26 Yunus Dîvânı, 245/6.

27 Yunus Dîvânı, 253/3.

28 Yunus Dîvânı, 260/3.

29 Yunus Dîvânı, 268/8.

Mansurlayın dâra beni şöyle iyan göster seni
Kurban kılayın bu canı aşka münkir olmayayın³⁰

Mansûr-var oldum bugün berdâr eden gelsün beri
İnnî enellâh ³¹okudum inkâr eden gelsün beri³²

Gevher bu can maksududur can maksudun Mansur'udur
Maksûd için mansur'layın berdân olan gelsün beri³³

Bugün Mansûr benem aşkın yolunda
Yürüyüp çarh u ram şol dâra karşı³⁴

Yusuf'um pazara geldim Mansûr'am bu dâra geldim
Arslanam şikâra geldüm velâkim yatağum anda³⁵

Çun Mansûr gördü ol benem dedi
Oda yakdılar işuttun onu³⁶

Mansur'idum ben ol zaman uş yine geldim bunda ben
Yak külümü savur yele ben Ene'l-Hak dedim ahi³⁷

Ezelden benim fikrim Ene'l-Hak idi zikrim
Henüz dahi doğmadan ol Mansûr-i Bağdâdî³⁸

Bizim meclis mestlerinin demleri Ene'l-Hak olur
Bin Hallâc-ı Mansûr gibi kemine divânesi³⁹

Eğer gerçe âşıkısan key beklegil sır sözünü
Bir sözden oda attılar miskin Hallâc-ı Mansur'u⁴⁰

---

30 Yunus Dîvânı, 269/7.

31 Bkz. Kasas, 28/30.

32 Yunus Dîvânı, 287/1.

33 Yunus Dîvânı, 288/3.

34 Yunus Dîvânı, 289/8.

35 Yunus Dîvânı, 310/3.

36 Yunus Dîvânı, 353/9.

37 Yunus Dîvânı, 370/8.

38 Yunus Dîvânı, 371/7.

39 Yunus Dîvânı, 406/5.

40 Yunus Dîvânı, 408/5.

